

دکتر سید ابوالقاسم حسینی*

مشخصات عامل حیات^(۱) در روانشناسی اسلامی و نقش آن در واکنشهای حیاتی و روانی انسان و سایر جانداران

چکیده

درباره ماهیت واقعی حیات، از دیرباز دو نظریه بیش از همه مورد بحث و گفتگو قرار گرفته است. پیروان نظریه مکانیستی حیات بر این باورند که انسان و سایر جانداران، مجموعه‌ای از ملکولها هستند که مطابق یک الگوی اختصاصی گرد هم آمده حیات را به وجود آورده‌اند. نظریه دیگر یا نظریه اصالت روان، باور دارد که کنار هم قرار گرفتن ملکولها بر اساس هر الگوی قابل تصور، منجر به پیدایش حیات نمی‌شود و عامل حیات ماهیت غیر شیمیایی دارد. همچنین عناصر شیمیایی بدن جانداران به تنهایی نمی‌توانند کارکردهای حیاتی بدن را پدید آورند و میان آنها هماهنگی ایجاد کنند. عامل حیات هدفمند است و مسئول حفظ و ادامه قانونمندی واکنشهای زیستی و روانی جانداران بوده، موجب بروز جنبه‌های مشترک بین موجودات زنده می‌گردد.

Andeeshet
Va
Raftar
اندیشه و رفتار
۵۸

کلید واژه: عامل حیات، روانشناسی اسلامی، نظریه اصالت روان

نگرش هر مکتب روانشناسی در مورد چگونگی و ابعاد روانی انسان، در جهان بینی و برنامه‌هایی که برای زندگی انسان ارائه می‌دهد تأثیر می‌گذارد. زیست‌شناسان مادی بر این باورند که کائنات از ماده^(۲) و انرژی تابشی^(۳)

1-life factor

* روانپزشک، دانشیار و سرپرست مرکز بهداشت روانی و روانپزشکی دانشگاه علوم پزشکی مشهد. مشهد، میدان فلسطین، مرکز بهداشت روانی و روانپزشکی شفا.

2-matter

3-radiation energy

تشکیل شده است. همچنین برآنند که همه اجسام مرکب از تعدادی عنصر تشکیل شده‌اند. به همین ترتیب بدن موجودات زنده از گرد هم آمدن برخی عناصر شیمیایی ساخته شده است و زنده بودن جانداران به عنصر یا عناصری خاص که کره زمین فاقد آن است، وابسته نیست (دوبزانسکی^(۱)، ص ۴-۴۹۳).

دانشمندان علوم اسلامی عامل حیات را که در تمام جانداران موجب واکنشهای زیستی و روانی می‌گردد، به عنوان یک عامل غیر مادی معرفی می‌کند. اگر بدون پیش‌داوریه‌ها، مکانیسمهای پیچیده‌ای را که در هر لحظه در میلیاردها میلیارد سلول بدن جانداران انجام می‌شوند به یاد آوریم، به این نتیجه می‌رسیم که واکنشهای حیاتی نمی‌توانند با توجیه‌های صرفاً فیزیکی و شیمیایی تفسیر شوند. در بررسی واکنشهای پیچیده حیاتی در جانداران باید به این نکته بسیار مهم توجه نمود که هر کدام از این مسایل، موضوع یکی از علوم زیستی می‌باشند و برای بررسی آنها رشته‌های تخصصی گوناگونی وجود دارد. عاملی را که پدید آورنده موضوع دانشی چنین گسترده است، عامل حیات نامیده‌اند. کیفیت و ویژگیهای عامل حیات چیست و چگونه این واکنشهای پیچیده را می‌فهمد و بر اجرای آنها نظارت می‌کند؟ در این نوشتار کوشش گردیده است تا به این پرسش پاسخ داده شود؛ همچنین ویژگیها و مفاهیم مرتبط با آن را که برداشتی از روانشناسی اسلامی است، مورد بررسی قرار دهد. از این دیدگاه، عامل حیات نیرویی است که هماهنگی، انجام و نظارت بر کلیه کنشها و واکنشهای جاندار را به عهده دارد، در تمام دنیا به صورتی یکنواخت و طی قرن‌ها این واکنشها را تکرار نموده و دارای ویژگیهای زیر است:

۱- عناصر شیمیایی موجود در بدن جانداران، با ترکیبات شیمیایی خارج از بدن آنان هیچگونه تفاوتی ندارند. بنابراین هماهنگی واکنشهای درون بدن جانداران را نمی‌توان به یک یا چند عنصر شیمیایی یا ترکیب و

تجمع آنها نسبت داد. برخی از دانشمندان علم بیوشیمی که دارای گرایشهای مادی هستند بر این باورند که جهان چیزی جز ماده و جرم نیست و کائنات از ماده و انرژی تابشی تشکیل شده است. هر نوع جرم - انرژی^(۲) را که با سرعتی کمتر از نور حرکت کند، ماده و هر نوع جرم - انرژی را که با سرعت نور حرکت کند انرژی تابشی گویند (آذرنیا، نزهت و همکاران، ۱۳۴۷، ص ۲-۱).

۲- حضور عامل حیات را می‌توان در هر یک از سلولهای بدن جانداران و هر کدام از واکنشهای زیستی - شیمیایی با توجیه زیر مشاهده نمود:

بررسی کنش و واکنشهای حیاتی نشان می‌دهد که در بدن جانداران، هر یک از مولکولها در سایه عامل حیات، هماهنگی کاملی با دیگر مولکولها پیدا می‌کند. این دیدگاه می‌تواند در روشن ساختن نکات پیچیده زیستی - روانی - اجتماعی به ما کمک کند. به عبارت دیگر عامل حیات در هر سلول و در هر لحظه چند صد فرآیند شیمیایی و حیاتی انجام می‌دهد که تعبیر صرفاً فیزیکی و شیمیایی، قادر به توجیه آنها نیست.

۳- عامل حیات، خود دارای انرژی است و وقتی در بدن جانداران با عناصر شیمیایی همراه گردد، در آنها حرکت و انرژی ایجاد می‌نماید. تنها به صرف قرار گرفتن شماری از عناصر شیمیایی در کنار هم، حرکت و انرژی به وجود نمی‌آید. پیدایش واکنشهای الکتریکی و شیمیایی در سلولهای بدن جانداران، بدون شک تنها واکنشهای فیزیکی صرف نیست و بدون دخالت عامل حیات وجود آنها قابل تصور نمی‌باشد. بر پایه اصل بدیهی روان شناسی اسلامی، هیچ حرکت و انرژی جز از جانب خداوند متصور نیست.

۴- کلیه واکنشهای حیاتی و ارتباطی جانداران را عامل

دو بعد شهوت و فطرت با یکدیگر در تضاد هستند و می‌خواهند حاکمیت کل شخصیت فرد را در دست گیرند، در نتیجه همواره بین آنها کشمکش و جنگ وجود دارد. اگر شهوت حاکمیت یابد انسان در مسیر سقوط به حرکت در می‌آید، و چنانچه فطرت پیروز گردد، حرکت انسان در مسیر رشد خواهد بود.

هماهنگ می‌کند.

۷- عامل حیات مسئول حفظ و ادامه روند قانون مداری در واکنشهای زیستی و روانی است. قانون مداری واکنشهای زیستی به حدی است که موجب ایجاد رشته‌های متنوعی برای بررسی این واکنشها شده است. برخی از متخصصین بیوشیمی قوانینی را که در بیوشیمی حکمفرما هستند، تحت عنوان منطق مولکولی نامگذاری کرده‌اند. ضمن آنکه باید پذیرفت هر مولکول در بدن موجودات زنده از منطق و قانون مشخصی پیروی می‌نماید. اما باید به این واقعیت توجه داشت که یک مولکول به تنهایی قادر به ایجاد منطق و قانون نیست و پیدایش منطق و قانون در جانداران را باید الزاماً ناشی از عامل حیات، به عنوان یک عامل غیر مادی دانست.

۸- عامل حیات خود هدفدار است و وقتی در بدن جانداران با عناصر شیمیایی همراه شود آنها را نیز هدفمند می‌کند. هماهنگی کامل و پیش بینی فرایندهایی که برای حیات آینده سلول در طول زندگی جاندار لازم است، هدفمند بودن کل جهان و جانداران را تأیید می‌کند. پروفیسور رویر^(۱)، استاد دانشکده پزشکی پاریس در کتاب حیات و هدفداری، ضمن تأکید بر مطلب فوق، بر وجود سازمان در جانداران تأکید می‌کند و آنرا از جهان غیرزنده متمایز می‌داند. او

حیات اداره می‌کند. اگر قانون علت و معلول را تا کشف عامل اصلی حرکت در جانداران دنبال کنیم، به این نتیجه می‌رسیم که تمامی آثار حیاتی موجود در جانداران که در عناصر شیمیایی و ترکیبات آنها وجود ندارد، ناشی از عامل حیات است.

۵- عامل حیات تمامیت جاندار را حفظ می‌کند. ایزاک آسیموف یکی از متخصصین زیست شناسی، شمار ملکولهای موجود در هر سلول کبد را ۲۰۰ تریلیون می‌داند (آسیموف، ۱۳۶۲، ص ۵۱)، و گایتون تعداد سلولهای بدن انسان را ۷۵ تریلیون تخمین می‌زند (گایتون، ۱۳۶۲، ص ۳). اگر با اغماض مختصری تعداد متوسط ملکولهای همه سلولهای بدن را ۲۰۰ تریلیون در نظر بگیریم، مجموعه ملکولهای بدن ۱۵ هزار تریلیون تریلیون خواهد بود. در اینجا این پرسش مطرح می‌شود، عاملی که موجب هماهنگی و یکپارچگی این تعداد ملکول و پدید آمدن یک واحد زیستی به نام انسان می‌شود، چیست؟ آیا این عامل می‌تواند یک عامل شیمیایی باشد؟

۶- عامل حیات دارای علم، شعور و آگاهی به اعمال خویش است. در بررسی دقیق واکنشهای زیستی، ریزه کاریها و دقت عمل عامل حیات را باید مورد توجه قرار داد که چون مهندس و سرپرستی متخصص و خبره آشنا به تمام رموز یک کارخانه بزرگ شیمیایی، وارد عمل می‌شود (کلینی، ۱۳۴۴) و به تنهایی تمام فرآیندهای بیوشیمیایی، فیزیولوژیک و روانی را

بررسی آثار حیاتی در نباتات و حیوانات و مقایسه آنها با انسان نشان می‌دهد که جنبه‌های مشترکی در واکنشهای زیستی، رفتاری و ارتباطی بین نبات، حیوان و انسان وجود دارد، اما در انسان نیروهای روانی شکل بسیار پیچیده‌تری دارد.

جانوران افزون بر جنبه‌های حیاتی موجود در گیاهان، شهوت نیز وجود دارد (کلینی، ۱۳۴۴، ص ۱۵)، که خود نیز ناشی از نیازهای زیستی جانور است و به عنوان یک انگیزه او را وادار به جنبش و کوشش می‌کند. انسان ویژگیهای زندگی گیاهان و جانوران را دارد؛ اما شهوت و انگیزه‌های ناشی از آن نامحدود و سیری ناپذیر هستند. در آموزشهای اسلامی، فطرت نیز به عنوان یک بعد روانی انسان مطرح گردیده است و می‌توان آنرا ویژگی عامل حیات دانست که انگیزه‌های کمال‌گرایانه دارد. دو بعد شهوت و فطرت با یکدیگر در تضاد هستند و می‌خواهند حاکمیت کل شخصیت فرد را در دست گیرند، در نتیجه همواره بین آنها کشمکش و جنگ وجود دارد. اگر شهوت حاکمیت یابد انسان در مسیر سقوط به حرکت در می‌آید، و چنانچه فطرت پیروز گردد، حرکت انسان در مسیر رشد خواهد بود (عاملی، ۱۳۸۲ هـ ق، ص ۱۶۴). اسلام تقویت فطرت و کنترل شهوت را تحت عنوان "جهاد اکبر" پیشنهاد می‌کند، تا حرکت انسان در جهت رشد تضمین گردد.

برای اثبات نظر خود آمادگی اورگانیزم را برای اعمال پیچیده‌ای نظیر تغذیه، اعمال ارتباطی و تولید مثل، ذکر می‌کند؛ و این ویژگیها را در تک یاخته‌ای ها که ساده‌ترین آنها هستند، تا مهره‌داران که عالی‌ترین ساختمان بدنی را دارا می‌باشند مطرح می‌نماید.

۹- پیدایش و ادامه فعالیت عامل حیات، الزاماً به خداوند وابسته است. بر اساس عقل سلیم و آموزشهای اسلامی، به وجود آمدن حیات از ماده به هیچ وجه متصور نیست و مبدأ حیات، موجودی زنده و ازلی است که پدید آورنده تمام جهان و از جمله موجودات زنده است. با توجه به اینکه ماده فاقد حیات، حرکت، آگاهی، دانش، توانایی و اراده می‌باشد، قادر به ایجاد چنین جنبه‌هایی نیست و اعتقاد به خلاف آن، تناقضی آشکار است.

۱۰- عامل حیات موجب بروز جنبه‌های مشترکی در بین تمام موجودات زنده می‌گردد. بررسی آثار حیاتی در نباتات و حیوانات و مقایسه آنها با انسان نشان می‌دهد که جنبه‌های مشترکی در واکنشهای زیستی، رفتاری و ارتباطی بین نبات، حیوان و انسان وجود دارد، اما در انسان نیروهای روانی شکل بسیار پیچیده‌تر دارد. گرچه حیات در یک انسان و تمام انسانها یک جریان واحد است و هر فرد را فقط با یک هویت مورد بررسی قرار می‌دهیم، ولی جنبه‌های مختلف و متضادی در فرآیندهای روانی و حیاتی او وجود دارند و در حقیقت آثار حیاتی و روانی، برآیند واکنشهای این نیروها بر یکدیگر می‌باشند. بر حسب آنکه در یک لحظه معین و دوره‌های مختلف زندگی کدامیک بیشتر تقویت شوند نمود بیشتری یافته، زمام کلی نفس را در دست می‌گیرند و شخصیت انسان را شکل می‌دهند (عاملی، ۱۳۸۲ هـ ق، ص ۱۶۴).

زندگی گیاهان در انجام واکنشهای زیستی، به چگونگی کششهای^(۱) مثبت یا منفی بستگی دارد. در

- آذرنیا، نزهت، و همکاران (۱۳۴۷). شیمی عمومی. تهران: انتشارات مدرسه عالی پارس.
- آسیموف، ایزاک (۱۳۶۲). مواد حیات، ترجمه: محمد حسین رجحان طلب، هوشنگ پرهام. تهران: انتشارات گستره.
- کلینی رازی، ابی جعفر محمد بن یعقوب ابن اسحاق (۱۳۴۴). اصول کافی. ترجمه سید جواد مصطفوی. تهران: انتشارات علمیه اسلامی، ج ۲.
- گایتون، آرتور (۱۳۶۲). فیزیولوژی پزشکی. ترجمه دکتر شادان. تهران: انتشارات شرکت سهامی چهر، ج ۱ (ص ۳).
- عاملی، شیخ محمد بن الحسن حر (۱۳۸۲ ه.ق.). وسائل الشیعه به تصحیح عبدالرحیم ربانی شیرازی. تهران: انتشارات اسلامی، ج ۱۱.
- Dobzhansky, T. (1977). *Evolution: Philosophical issues*.

بسمه تعالی

- انستیتو روانپزشکی تهران وابسته به دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی ایران اقدام به برگزاری کلاسهای بهداشت روانی با عناوین زیر برای عموم، کارشناسان و مراقبین بهداشت مدارس نموده است:
- ۱- بهداشت روانی رشد: آگاهی از خصوصیات کودک و نوجوان، میانسالی - کهنسالی.
 - ۲- بهداشت روانی در خانواده‌های دارای بیمار روانی.
 - ۳- آموزش و مشاوره خانواده بیماران اسکیزوفرنیک
 - ۴- آموزش والدین.
 - ۵- اختلالات رفتاری شایع در کودکان دبستانی.
 - ۶- آموزش والدینی که بیمار افسرده دارند.
 - ۷- آموزش والدینی که کودکان مشکل دار دارند.
 - ۸- آموزش بهداشت روانی برای مشاوران و مراقبین بهداشت مدارس.
 - ۹- استرس و اضطراب (مفاهیم - علل و نحوه مقابله).
 - ۱۰- آموزش تست برای شاغلین در مراکز آموزشی - درمانی.

جهت اطلاعات بیشتر با دفتر بهداشت روانی انستیتو روانپزشکی تهران،
شماره تلفنهای ۳-۷۵۳۷۸۴۲ تماس حاصل نمائید.